

КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ ТИЗИМИДА ИЧКИ НАЗОРАТ ФУНКЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Тошпулатов Фаррух Бахтиёрович

*мустақил изланувчи
Тошкент “Кимё” халқаро
университети
E-mail: Farrux@mail.ru
ORCID:0009-0001-1846-1097*

Аннотация

Мақолада мамлакатимизнинг инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида корпоратив бошқарув тизимида ички назоратни ташкил этиш, унинг самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий хусусиятларини такомиллаштиришнинг объектив зарурияти илмий-назарий жиҳатдан ёритилган.

Ички назоратнинг корхона иқтисодий барқарорлигини, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишдаги ўрни ва ривожланишдаги штироки таҳлил қилинган. “ички назорат” тушунчасига муаллифлик таърифи берилган. Шунингдек ички назоратнинг ташкилий-функционал жиҳатларини такомиллаштириш бўйича илмий-назарий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: назорат, ички назорат, корпоратив бошқарув, мониторинг, ташкилий рисклар, концептуал асос, бошқарув модели, ички хўжалик назорати, бошқарув функцияси, назорат муҳити, корпоратив муҳит, рискларни баҳолаш, назорат амаллари, ахборот ва коммуникация.

ОРГАНИЗАЦИЯ ФУНКЦИИ КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Тошпулатов Фаррух Бахтиёрович

*независимый исследователь
Ташкентский международный
университет "Кимё"
E-mail: Farrux@mail.ru
ORCID:0009-0001-1846-1097*

Аннотация

В статье подвергается анализу организация внутреннего контроля в системе корпоративного управления, а также объективная необходимость совершенствования организационно-экономических характеристик повышения его эффективности в условиях перехода к инновационной

экономике.

В статье анализируется роль внутреннего контроля в укреплении экономической устойчивости предприятия, повышении эффективности производства, дано авторское определение понятию «внутренний контроль». Разработаны научно-теоретические предложения по совершенствованию организационных и функциональных аспектов внутреннего контроля.

Ключевые слова: контроль, внутренний контроль, корпоративное управление, мониторинг, организационные риски, концептуальная основа, модель управления, внутренний экономический контроль, функция управления, контрольная среда, корпоративная среда, оценка рисков, контрольные действия, информация и коммуникация.

ORGANIZATION OF THE CONTROL FUNCTION IN THE CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM

Toshpulatov Farrukh Bakhtiyorovich

independent researcher

Tashkent International

Kimyo University

E-mail: Farrux@mail.ru.

ORCID:0009-0001-1846-1097

Abstract

The article analyzes the organization of internal control in the corporate governance system, as well as the objective need to improve organizational and economic characteristics to increase its effectiveness in the context of the transition to an innovative economy.

The article analyzes the role of internal control in strengthening the economic sustainability of an enterprise, increasing production efficiency, and gives the author's definition of the concept of “internal control”. Scientific and theoretical proposals have been developed to improve the organizational and functional aspects of internal control.

Keywords: control, internal control, corporate governance, monitoring, organizational risks, conceptual framework, management model, internal economic control, management function, control environment, corporate environment, risk assessment, control actions, information and communication.

Кириш

Иқтисодий беқарорлик ва бизнесни юритишнинг янги шакллари пайдо бўлиши назорат функциясининг корпоратив бошқарув тизимидаги мавқеига

таъсири кучаяди. Ички назорат олдига қўйилган мақсадга эришишни таъминлаш учун у корпоратив бошқарув тизими фаолиятининг ўзгарувчан шароитларига мослаштирилиши керак. Бинобарин, “назорат бошқарув функцияларидан бири ҳисобланади. Шу боис ички назорат тизимининг ташкил қилиниши ва унинг амалга оширилиши хўжалик юритувчи субъектнинг самарали бошқаришида раҳбарга кўмаклашувчи восита ҳисобланади” [1].

Ички назоратни доимий равишда ривожлантириш ва такомиллаштириш зарурати жаҳон тенденциялари билан тасдиқланади. Сўнгги йилларда корпоратив бошқарувда назоратни ташкил этишнинг тубдан янги усуллари кенг тарқалди. Бунга Япониянинг *канбан* тизими энг ёрқин мисол бўла олади. Тизим узлуксиз ишлаб чиқариш сифатини юқори даражада доимий назорат қилади. Янги тадқиқотлар қонунчилик ва услубий даражада ҳам олиб борилмоқда. Бу эса юқори самарадорликка эришишда муҳим омил саналади. Шундай экан бугунги иқтисодий шароитда корпоратив бошқарув тизимида ички назорат функциясини янада такомиллаштириб бориш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи

Иқтисодиёти ривожлаган мамлакатларда ички назорат тизими доимий равишда такомиллаштирилмоқда. Унинг асосий босқичлари 1-чизмада акс эттирилган.

1-чизма.

COSO ички назорат концепциясини ривожланиши [2]

Деярли барча концепция ички назоратни жараён ёки жараёнлар тўплами сифатида белгилайди, ички назоратни амалга ошириш ўзаро боғлиқ элементлар тизимининг ҳаракатидир.

Замонавий илм-фан “назорат” тушунчасини аниқлашга турли хил ёндашувларни таклиф этади. Т. Серебрякова ушбу тоифани аниқлашга

қуйидаги концептуал ёндашувни қайд этади:

- рискка йўналтирилган фаолият (рискология);
- назорат бошқарув рискларини минималлаштириш усули;
- бошқарув модели: назорат – бу бошқарув функцияси (босқичи);
- тизимли ёндашув: назорат – бу тескари алоқа (фикр-мулоҳаза) усули;
- хукукий ёндашув: назорат – бу фаолиятни мувофиқлигини текшириш”

[3].

О.М. Серчугина назоратни қуйидаги жиҳатларда кўриб чиқадиган илмий тадқиқотларни умумлаштиради:

-ташкилот бошқарув органларининг ижро этувчи ва маъмурий фаолиятининг функцияси, усули ёки шакли;

-бошқарув органлари томонидан қўлланиладиган йўллар, шакллар ва усуллар мажмуи;

-бошқарув жараёнининг якуний босқичи;

-бошқариладиган объект ҳолати ва бошқарув тизими томонидан қабул қилинган бошқарув қарорларининг бажарилиши тўғрисидаги тескари алоқа (фикр-мулоҳаза) шакли;

-белгиланган параметрлардан оғишларни аниқлаш учун бошқариладиган объектнинг ишлашини кузатиш ва текшириш тизими [4].

Бир қатор муаллифлар [5] ички назорат тизими қуйидаги, яъни:

- бошқарувнинг ички назоратга бўлган муносабати;

- корхона фаолиятининг ички шароити, унинг ҳажми, кўлами ва фаолият тури;

- корхонанинг сони ва ҳудудий жиҳатдан ҳар хил жойлашганлиги, унинг шуба корхоналарига эга бўлиши;

- корхона мақсади ва вазифаларининг стратегик ўрнатилганлиги;

- фаолиятнинг механизациялашганлиги ва компьютерлашганлиги даражаси;

- ресурс билан таъминланганлиги;

- ходимлар таркибининг билим даражаси каби омиллар таъсири остида бўлишини эътироф этади.

Ички назорат қуйидагича, яъни:

- йиллик ҳисоботни тасдиқлаш мақсадида йиғилган аксиядорлар йиғилишида сайланган тафтиш комиссияси шаклида;

- бевосита раҳбарга буйсунувчи ички аудит бўлими шаклида

- назорат гуруҳи шаклида

- инвентаризация бўлими шаклида;

- ички аудит текширувини ўтказиш учун аудиторлик ташкилоти билан

шартнома асосида ташкил этилиши мумкин.

Илмий адабиётларда «назорат» тушунчасининг бир нечта талқини ва ёндашувлар мавжуд. Ички хўжалик назоратини умумий тарзда таърифлашнинг мураккаблиги унинг шакл ва кўламларининг турлитуманлиги билан белгиланади. Н.Ф. Каримов «назорат» тушунчасига қуйидагича ёндашади: «...назорат деганда, турли фан соҳаларида, авваламбор, бухгалтерия ҳисоби, молия, бошқарув, иқтисодий таҳлил, информатикада ифодаланган назарий билимлар ва амалий тажрибанинг уйғунлигини тушуниш мақсадга мувофиқдир» [6]. Б. Хошимов берган таърифга кўра, «Назорат корхона, унинг таркибий қисмлари фаолиятидаги камчилик ҳамда хатоларни юзага чиқариб, ўз вақтида уларни тўғрилаш ва келажакда йўл қўймаслик мақсадига хизмат қилади» [7]. Яна бир таъриф: «назорат - бу корхона молиявий-хўжалик фаолиятидаги белгиланган параметрлардан оғишларни аниқлаш, салбий ҳолатларни бартараф этиш ва олдини олиш учун бошқарувнинг тегишии субъектлари томонидан амалга ошириладиган корхона ишлаб чиқариш ва молиявий-хўжалик фаолиятини кузатиш ва назорат қилиш жараёнидир» [1].

Юқоридаги фикрларни танқидий таҳлил қилган ҳолда биз қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик, «Ички назорат – корпоратив бошқарувнинг ажралмас қисми сифатида бухгалтерия ҳисобини юритишда, молиявий, статистик ва бошқа ҳисоботларни тузишда хўжалик операцияларини амалга оширишнинг қонунийлиги, акс эттириладиган маълумотларнинг ишончлилиги, активлар ва бухгалтерия ёзувларининг сақланишини таъминлаш ҳамда бошқа қонун бузилишларини олдини олиш мақсадида ташкил этилган ва амалга ошириладиган ташкилий чора-тадбирлар ҳамда доимий амалга ошириладиган назорат амалларидан иборат».

Таҳлил ва натижалар

Ички назоратнинг энг кенг тарқалган, яъни COSO – Тредвей комиссиясининг ҳомий ташкилотлари қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган ички назорат модели ва COBIT – ISACA ахборот тизимлари аудити ва назорати ассоциацияси томонидан яратилган “ахборот технологияларидан фойдаланишни назорат қилиш мақсадлари” стандартлари ички назоратнинг фундаментал асослари ҳисобланади.

Ички назорат тизимининг асосий элементлари бешта таркибий қисмдан иборат:

1) назорат муҳити ташкилот ходимлари ишлайдиган атмосфера, корпоратив маданият, корпоратив стандартлар, бошқарув услуги, қоидалар

ва иш тавсифларини ўз ичига олади. “Назорат муҳити ички назорат амалга ошириладиган шароитларни, текширилаётган хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти ва (ёки) мулкдорларининг ички назорат тизимига нисбатан муносабатини, ундан хабардорлигини ва ички назорат тизимини ўрнатишга йўналтирилган амалий ҳаракатларини тавсифлайди” [8]. Корпоратив муҳит ички назорат тизимининг асосидир, чунки расмий ва норасмий қоидаларсиз ташкилот ишлай олмайди. Бинобарин, раҳбар “... хўжалик юритувчи субъектда самарали ички назорат тизимини ташкил қилиш, назорат муҳитини яратиш ва барча тегишли ходимларни хўжалик юритувчи субъект олдида турган мавжуд рисклар тўғрисида хабардор қилишга масъул ҳисобланади” [1].

Ички назорат тизимини умумий ўрганиш натижалари бўйича аудитор ўзининг иш фаолиятида ички назорат тизимига таяниши мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилса, у 315-сон “Субъектни ва унинг муҳитини билишлик, мавжуд бузилишлар riskини баҳолаш” номли халқаро аудит стандартига мувофиқ [9], назорат муҳитининг ишончилигини дастлабки баҳолашни амалга ошириши лозим.

Назорат муҳитининг алоҳида блоки коррупцияга қарши корпоратив стандартлар: ахлоқ қоидалари ва корпоратив хатти-ҳаракатлардан иборат. Ушбу блок хўжалик юритувчи субъектнинг муваффақиятли ишлаши учун жуда муҳимдир, чунки адолатсиз ҳаракатларнинг олдини олиш соҳасида олдиндан белгиланган қоидаларсиз ташкилотнинг бошқа барча соҳалари риск остида бўлади. Масалан, активларни ўғирлаш орқали фирибгарлик ташкилотнинг самарали ишлашига тўсқинлик қилади, шунингдек уни обрўсига хавф солади;

2) рискларни баҳолаш. Бу ташкилот томонидан белгиланган мақсадларга эришишга таъсир қилиши мумкин бўлган рискларни аниқлаш жараёнини англатади. Ушбу босқичда одатда турли, яъни иқтисод-молия, бухгалтерия, ҳуқуқий, таъминот, маркетинг каби бўлимларнинг ўзаро таъсири амалга оширилади. Масалан, “Бухгалтерия ҳисоби счётлари қолдиғи ёки хўжалик операциялари тоифаларининг даражасида қуйидаги омиллар рискларини баҳолаш учун муҳим аҳамият касб этади: бузиб кўрсатилиши мумкин бўлган бухгалтерия ҳисоби (молиявий ҳисобот) счётлари; хўжалик операциялари далилларининг мураккаблиги; счётлар қолдиғини аниқлаш учун зарур бўлган субъектив фикр юритишнинг роли; активларнинг йўқотишларга ва уларнинг ноқонуний ўзлаштирилишига мойиллиги; айниқса ҳисобот даврининг сўнгида ёки унинг яқунланиши арафасида ноанъанавий ва мураккаб хўжалик операцияларини тугатиш; оддий таомиллар орқали ишлов

берилмайдиган операциялар” [1].

Тадбиркорлик рисклари ҳар бир хўжалик юритувчи субъектга хосдир, улар бизнеснинг ажралмас қисмидир. Шу билан бирга, кенг маънода “риск” тушунчаси нафақат фойданинг пасайиши, балки даромаднинг ошиши ёки хўжалик юритувчи субъект учун ижобий бўлган бошқа ўзгаришлар билан ҳам боғлиқ. Бошқача айтганда, бирон бир ҳодисанинг бошланиши натижасида режалаштирилган натижалардан ошиб кетиш эҳтимоли бор, бу фаолиятга ижобий таъсир қилади. Масалан, молиявий менежментда молиявий операция rischi деганда рентабелликнинг ўртача қийматдан ҳар қандай йўналишда оғиши тушунилади, яъни рискнинг бошланиши натижасида инвестор қўшимча фойда ва зарар кўриши мумкин;

3) назорат амаллари. Молиявий ҳисоботнинг қонунчиликка мувофиқ, ўз вақтида тайёрланиши, самарадорлиги, натижадорлиги ва ишончилигини таъминлаш мақсадида ташкилотда амалга ошириладиган тадбирларни ўз ичига олади. Масалан, материалларни тарқатиш бўйича операцияларни санкциялаш, бу уларнинг ортиқча сарфланишига йўл қўймайди;

4) ахборот ва коммуникация. Ушбу элемент компания ходимлари ўртасида ахборот алмашинувини таъминлайди. Ахборот ва коммуникациянинг иккита асосий функциясини ажратиш кўрсатиш мумкин: ташкилот ходимларига ўз вазифаларини етказиш (масалан, оммавий алоқа ёки семинар, ишга жойлашиш бўйича кўрсатма) ва иш жараёнида ахборот оқимини таъминлаш;

5) мониторинг. ИНТ иши сифатини баҳолаш. COSO концепциясига кўра, сифат (ички назорат тизими қандай ишлаб чиқилган, унинг конфигурацияси камчиликларни аниқлашга имкон берадими ёки йўқми) ва ИНТ самарадорлигини баҳолаш амалга оширилади (ички назорат тизими белгиланган қоидаларга қанчалик мос келади).

COBIT концепцияси ташкилотнинг манфаатдор томонлари учун қийматни максимал даражада ошириш, бизнесни ўзгартириш учун ресурсларни оптималлаштириш, фаолият riskини баҳолаш ва юмшатиш учун ахборот технологияларни самарали қўллашга қаратилган. ISACA томонидан берилган таърифга кўра, ички назорат – бу хўжалик юритувчи субъектнинг бизнес мақсадларига эришиш ва қўтилмаган ҳодисаларнинг олдини олиш ёки аниқлаш ва тузатишга етарлича ишончни таъминлаш учун ишлаб чиқилган сиёсат, тамойиллар, амалиётлар ва ташкилий тузилмалар тўпламидир.

COBIT бошқарув тизимини амалга ошириш ва сақлаш учун зарур бўлган таркибий қисмларни таъкидлайди:

- жараёнлар – муайян мақсадларга эришишга қаратилган амалиёт ва тадбирларнинг тузилган тўплами;
- ташкилий тузилмалар – ташкилотда қарор қабул қилишнинг асосий субъектлари;
- сиёсат ва муолажалар – субъектларнинг кутилган хатти-ҳаракатларини бирлаштирадиган кўрсатмалар ва стандартлар;
- ахборот оқимлари – самарали бошқарувни амалга ошириш учун зарур бўлган маълумотларни англатади;
- маданият ва ҳуққ-атвор – субъектларнинг ҳаракатлари ва фикрлаши;
- кўникмалар – тўғри қарорлар қабул қилиш ва вазифаларни муваффақиятли бажариш учун зарур бўлган ваколатлар.

Инфратузилма – ИТни бошқариш учун ишлатиладиган технологиялар ва иловалар.

Шундай қилиб, СОБИТ концепциясида таъкидланган компонентлар COSO модели билан таққосланиши мумкин.

Концепцияларни таҳлил қилиш асосида хулоса қилиш мумкинки, ички назорат – бу юқори раҳбарият томонидан белгиланган мақсад ва вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган жараён. Ички назорат қуйидаги ижро функцияларни бажаради:

- раҳбариятни бошқарув қарорларини қабул қилиш учун рисклар тўғрисида тўлиқ ва ишончли маълумот билан таъминлаш;
- хўжалик юритувчи субъект томонидан ўз фаолиятини амалга ошириш учун пойдевор яратиш (сиёсат, фаолият стандартлари, ташкилий тузилма);
- рискларни олдини олиш ва салбий оқибатларни бартараф этиш учун бизнес жараёнларини қўллаб-қувватлаш.

Шу билан бирга, назорат функцияси ижро этувчи орган сифатида ички назорат билан чекланиб қолмаслиги керак: иқтисодий муҳитнинг ўзгарувчанлиги шароитида у хўжалик субъектининг барқарор инновацион ривожланишини таъминлаши лозим. Шунинг учун самарадорликни ошириш ва натижадорликни таъминлаш, молиявий ҳисоботнинг ишончлилиги ва қонун ҳужжатларига риоя қилишга қаратилган стратегик элементларни ўз ичига олади.

Шундай қилиб, ички аудит ташкилотнинг алоҳида таркибий бўлинмаси бўлиб, унинг асосий мақсади хўжалик юритувчи субъектнинг нуфузини сақлаш ва оширишдир. Жараённи самарали қуришда ички аудит ташкилот раҳбариятига мавжуд камчиликларни аниқлаш ва бартараф этиш ва хўжалик юритувчи субъектнинг ишини такомиллаштиришга ёрдам берадиган восита бўлиб хизмат қилиши керак.

Ички аудит томонидан баҳолаш ўтказилган объектларнинг батафсил тавсифи 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал.

**Ички аудит томонидан амалга ошириладиган
баҳолаш объектлари***

Объект	Компонентлар
Корпоратив бошқарув	қарор қабул қилиш жараёни
	назоратни амалга ошириш
	ахборотнинг ўзаро таъсири
	ахлоқий меъёрлар ва кадриятлар билан боғлиқ мақсадларга эришиш
	фаолият натижаларини бошқариш
Рискларни бошқариш	фаолиятни мувофиқлаштириш
	ташкilotнинг мақсадларига мувофиқлиги
	рискларни аниқлаш ва баҳолаш қобилияти
	рискларга жавобан жавоб чораларини кўриш
	аниқланган рисклар тўғрисида маълумот алмашиш
Ички назорат	фирибгарлик rischi
	корхона мақсадларига эришиш нуқтаи назаридан назоратнинг етарлилиги
	фаолиятнинг самарадорлиги нуқтаи назаридан назоратнинг етарлилиги
	активларнинг рисксизлиги нуқтаи назаридан назоратнинг етарлилиги
	ҳисобот маълумотларининг ишончлилиги ва яхлитлиги нуқтаи назаридан назоратнинг етарлилиги
	қонун ҳужжатлари ва бошқа актларга мувофиқлиги нуқтаи назаридан назоратнинг етарлилиги

* Муаллиф томонидан тузилган.

Ташкilotда ички аудитнинг роли ички аудиторлар институти томонидан ишлаб чиқилган ички аудитнинг халқаро профессионал стандартлари билан тавсифланади, қоидалар қуйидагича умумлаштирилиши мумкин:

- корпоратив бошқарув жараёнларини такомиллаштириш, шу жумладан қарорлар қабул қилиш, назорат қилиш, ахборот алмашиш бўйича тавсияларни баҳолаш ва ишлаб чиқиш;

- рискларни бошқариш жараёнларининг самарадорлигини, шу жумладан ташкilotнинг ўз миссияларининг мақсадларига мувофиқлигини, ташкilot рискларини самарали аниқлаш ва баҳолаш, тегишли чораларни ишлаб чиқиш, рискларни бошқариш учун жавобгар шахсларни тўплаш ва хабардор қилиш қобилиятини баҳолаш;

- баҳолаш ва такомиллаштиришга кўмаклашиш орқали самарали ИНТ баҳолаш ва сақлашга ёрдам бериш.

Мавжуд стандартлар ва тушунчалар назорат функциясини шакллантириш учун фақат асос яратади. Ички назорат ва ички аудитнинг асосий мақсадлари ва таркибий қисмлари берилган, шу билан бирга хўжалик

юритувчи субъектларда назоратни ўрнатиш, амалга ошириш ва сақлаш бўйича батафсил тавсиялар мавжуд эмас. Ушбу тизимнинг ўз олдига қўйилган мақсадларни бажариш қобилиятини таъминлаш ҳар бир ташкилотнинг алоҳида жавобгарлик соҳасидир, шунинг учун ички назорат тизимини ташкил этиш ва такомиллаштириш усуллари ҳар бир корхонада фарқ қилади.

Бошқарув функциясини шакллантириш кўплаб таркибий бўлинмалар ва фаолият соҳаларига эга бўлган йирик корпоратив тузилмаларда мураккаблашади. Юридик жиҳатдан мустақамланган “компаниялар гуруҳи” атамаси мавжуд эмас: ушбу атаманинг алоҳида аналоглари “солиқ тўловчиларнинг консолидациялашган гуруҳи” Ўзбекистон Республикаси солиқ кодексининг 61-моддасида мавжуд.

Шу билан бирга, ушбу белги кўпинча амалда, хусусан, бренд номлари, компаниялар гуруҳида учрайди. Бундай гуруҳлар кўплаб ташкилотларни бирлаштиради ва ушбу ташкилотларнинг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимларини кўриб чиқадиган консолидацияланган молиявий ҳисоботларни нашр этади.

“Шўба хўжалик жамиятларига сармояларни ҳисобга олиш ва консолидациялашган молиявий ҳисоботлар” [10] номли БҲМС “гуруҳ” деганда бош жамият ва унга қарашли барча шўба жамиятлар назарда тутилган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартига ҳавола беради.

Ушбу мақола “компаниялар гуруҳи” сифатида умумий миссия ва стратегия доирасида фаолият юритадиган якуний бенефициарларнинг умумий назорати остида бўлган юридик шахсларнинг бирлашишини белгилайди. Ушбу шарт ички назорат тизимини қуриш нуқтаи назаридан бошқарув фалсафаси, хўжалик юритувчи субъектнинг манфаатдор томонларининг rischi ажралмас элементлар эканлиги ва шу сабабли умумий миссия ва стратегиянинг йўқлиги назорат функциясининг яхлитлиги тўғрисида хулоса чиқаришга имкон бермаслиги билан изоҳланади.

Компаниялар гуруҳини тузишнинг асосий мақсади биргаликдаги фаолиятнинг синергетик таъсирига эришишдир ва ушбу таъсирни максимал даражада ошириш учун битта гуруҳ компаниялари умуман гуруҳ манфаати учун ҳаракат қилишлари шарт. Гуруҳ таркибидаги корхоналар фаолиятини мувофиқлаштириш ички назорат тизимига қуйидаги талабларни назарда тутлади:

- ягона корпоратив маданиятни шакллантириш, юқори раҳбариятни бошқариш фалсафасини шўба жамиятларга тарқатиш;
- маҳаллий стандартлар, сиёсат ва кўрсатмаларни бирлаштириш.

Гуруҳ учун унинг таркибига кирадиган барча ташкилотлар томонидан бажарилиши керак бўлган ягона меъёрий ҳужжатлар мавжуд;

- маҳаллий бошқарув даражасида қарор қабул қилишда рискни гуруҳ даражасида ҳисобга олиш. Шу билан бирга, амалиётда кенг тарқалган баъзи рисклар умуман гуруҳ учун қўлланилмаслиги мумкин;

- алоҳида корхона маълумотларига эмас, балки консолидациялашган маълумотларга асосланган ресурсларни тақсимлаш. Ушбу ёндашув манфаатдор томонлар учун компаниялар гуруҳи ягона корхона сифатида кўриб чиқилиши билан боғлиқ, масалан, гуруҳ таркибидаги ташкилотлар мустақил равишда фаолият юритадиган ўхшаш молиявий кўрсаткичларга эга компанияларга қараганда кўпроқ имтиёзли ставка бўйича кредит олишлари мумкин.

Компаниялар гуруҳидаги назорат функциясининг навбатдаги хусусияти баъзи функцияларни марказлаштиришдир, бу умуман гуруҳ даражасида назорат самарадорлигини баҳолашнинг натижасидир. Бошқарув компанияси даражасида бизнеснинг айрим жиҳатларини назорат қилиш харажатларнинг пасайишига олиб келади ва бутун гуруҳ ҳақида умумий маълумотни шакллантиришга ёрдам беради, аммо бу усул алоҳида корхона фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини етарли даражада билмаслик каби камчиликларга ҳам эга.

Кўпгина компаниялар гуруҳларида бутун гуруҳ даражасида ишлайдиган ва гуруҳнинг ички назорати самарадорлигини таъминлаш учун масъул бўлган марказлаштирилган ички назорат бўлимлари мавжуд. Марказлаштириш натижасида фаолиятнинг барча соҳаларида баҳолашни амалга ошириш учун етарли ресурслар йўқлиги сабабли ички назоратни баҳолаш тартиб-таомиллари танлаб амалга оширилади. Амалда, аксарият ташкилотлар ташқи аудит назариясидан келиб чиққан ҳолда таваккалчиликка йўналтирилган ёндашувни қўллайдилар. Ушбу ёндашув бизга фаолиятнинг энг муҳим ва риск остида бўлган соҳаларига эътибор қаратиш имконини беради, аммо шу билан бирга намунага киритилмаган соҳаларда ички назоратнинг камчиликларини кўрсатмаслик рискининг ошиши муқаррар. Натижада, баъзи бизнес жараёнларида ёки бўлинмаларда бузилишлар йиллар давомида аниқланмаган ва тузатилмаган бўлиб қолиши мумкин.

Хулоса

Назоратнинг турли даражалари ўртасида мажбуриятларни тақсимлаш муҳим вазифадир, чунки бир томондан назорат функцияларини маҳаллий даражага топшириш вазифаларни батафсил кўриб чиқишга ёрдам беради ва

юқори бошқарув органларининг юкини камайтиради, бошқа томондан, юқори раҳбариятнинг фаолиятнинг айрим жиҳатларига жалб қилинишини камайтиради.

Корхоналар гуруҳидаги назорат функциясининг навбатдаги хусусияти ахборот ва коммуникация каби ИНТ элементининг аҳамиятини оширишдир. Гуруҳ таркибидаги юридик шахсларнинг, шунингдек бошқарувнинг турли даражаларидаги ходимларнинг ўзаро таъсири ишончли алоқани таъминлайдиган платформани талаб қилади. Алоқа ва ахборот алмашиш каналларини шакллантириш юзага келадиган рискларга ўз вақтида жавоб бериш, аниқланган рискларга жавоб бериш ва ички назоратни баҳолаш натижаларини юқори раҳбариятга этказиш учун зарурдир. Шунингдек, ИНТ нинг ушбу таркибий қисмининг аҳамияти рискларни баҳолаш, ҳисобот бериш ва фаолиятни режалаштириш учун гуруҳнинг барча компаниялари тўғрисидаги маълумотларни бирлаштириш зарурати билан боғлиқ.

Компаниялар гуруҳлари кўпинча бозорда катта иштирокчилардир ва шунинг учун кўп сонли шахслар манфаатдор томонлар рўйхатига киритилган.

Ушбу корпоратив тузилмаларнинг катта таъсири манфаатдор томонлар билан доимий алоқада бўлишни талаб қилади. Бу ҳолда ички назоратнинг роли манфаатдор томонлар ва уларнинг манфаатларини ўз вақтида ва аниқ аниқлашни таъминлаш, уларнинг компания фаолиятига таъсирини баҳолаш ва тегишли рискларни таҳлил қилиш, аниқланган рискларга жавобан муолажаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишдир. Ушбу мажбуриятлар кичик хўжалик юритувчи субъектларда ички назоратга ҳам хосдир, аммо турли хил фаолият турлари ва мавжуд минтақаларга эга бўлган кўплаб компанияларнинг мавжудлиги бу жараёни мураккаблаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Илхамов Ш.И. Аудиторлик текширувлари жараёнида ички назорат тизимини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш. И.ф.д. илмий даражани ... дисс. автореферати. – Т.: ТМИ, 2018. – Б.15. (70 б.).

2. Richtermeyer, S. Meet the New ICIF: Revisions to COSO’s Internal Control Integrated Framework / S. Richtermeyer. – URL:

<https://slideplayer.com/amp/10179498/>

3. Серебрякова Т.Ю. Концептуальные модели сквозного внутреннего контроля: автореф. дис... д-ра экон. наук: 08.00.12. Йошкар-Ола, 2010. 48 с. (п. 4).

4. Серчугина О.М. Организация системы внутреннего контроля на

основе закона Сарбейнса-Оксли: автореф. дис. ...канд. экон. наук: 08.00.12. СПб., 2014. 19 с (5 с.).

5. Ахмеджанов К.Б., Илхамов Ш.И., Аҳмаджонов А.К. Амалий ички аудит: ўқув қўлланма. – Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2021. – 202 б.

6. Каримов Н.Ф. Тижорат банкларида ички аудит: монография. – Т.: Фан, 2006. – 131 б.

7. Хошимов Б.А. Бухгалтерия ҳисоби назарияси: дарслик. – Т.: Янги аср авлоди, 2004 – 27 б.

8. Правило (стандарт) аудиторской деятельности "Изучение и оценка систем бухгалтерского учета и внутреннего контроля в ходе аудита". пункт 4.1. Одобрено Комиссией по аудиторской деятельности при Президенте РФ протоколом № 6 от 25.12.96.

9. Сборник международных стандартов аудита, выражения уверенности и этики (стандарт №315). – Алматы, 2007. – С. 452.

10. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти 8-сон БҲМС. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 28 декабрда 580-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган.